

Γεωγραφίες

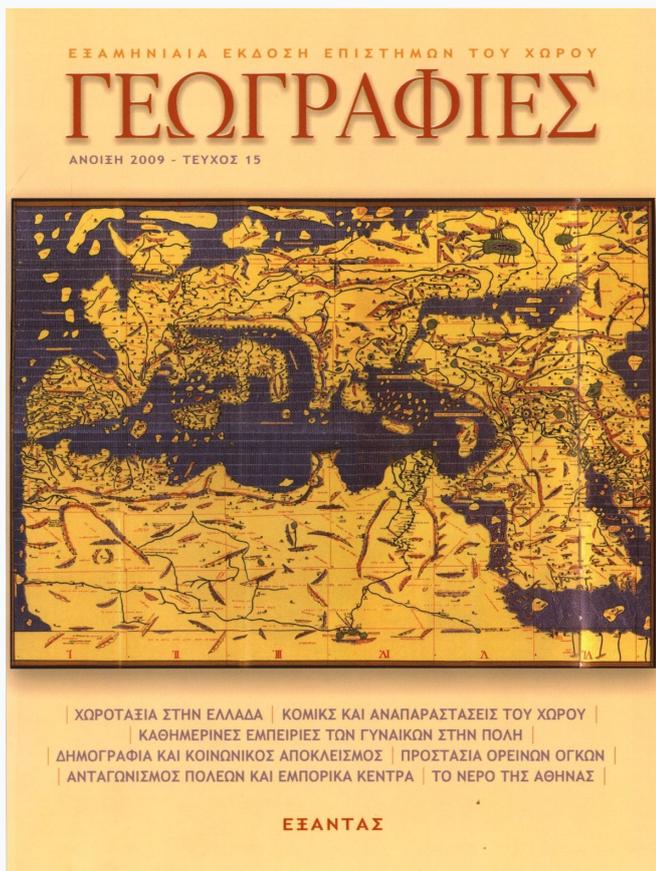

Αρ. 15 (2009)

Γεωγραφίες, Τεύχος 15, 2009

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΕ ΔΥΟ ΔΗΜΟΥΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΙΛΙΚΙΑΣ: ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΕΝΑ ΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΕΣ

Ελευθερία Βουνούκη, Jean Gardin

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΕ ΔΥΟ ΔΗΜΟΥΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΙΛΚΙΣ: ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΕΝΑ ΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΕΣ

Ελευθερία Βουνούκη,* Jean Gardin**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζονται και αναλύονται οι δημογραφικές και χωροταξικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων στο Νομό Κιλκίς, που μπορεί να θεωρηθεί ως αντιπροσωπευτικός μέσος νομός της χώρας ως προς την ανάπτυξη του, καθώς δεν παρουσιάζει στοιχεία ούτε μειονεκτικής περιοχής ούτε όμως και ιδιαίτερα δυναμικής. Στο εσωτερικό του νομού μελετώνται οι δήμοι Γουμένισσας και Πικρολίμνης. Η πληθυσμιακή αυξομείωση των δύο δήμων οφείλεται στα πρόσφατα μεταναστευτικά ρεύματα, στις μετακινήσεις του ήδη υπάρχοντος πληθυσμού που συνδέονται με τα πρότυπα και τις προσδοκίες ζωής του και στην εξέλιξη των παραγωγικών τομέων και κυρίως της γεωργίας. Η δημογραφική εξέλιξη των δύο δήμων και η εξέλιξη των γεωργικών εκμεταλλεύσεων των κύριων γεωργικών κατευθύνσεων σε αυτούς συνδέονται αντιστρόφως ανάλογα. Ο παραδοσιακός χαρακτήρας της καλλιέργειας της αμπελουργίας στο Δήμο Γουμένισσας δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς με τους κατοίκους, ενώ η ορεινή και απομακρυσμένη από τα αστικά κέντρα γεωγραφική θέση του δήμου συμβάλλει στη διατήρηση του αγροτικού χαρακτήρα του. Αντίθετα, η γειτνίαση του Δήμου Πικρολίμνης με τις πόλεις του Κιλκίς και της Θεσσαλονίκης και οι εγγενείς δυσκολίες άσκησης της αγελαδοτροφίας οδηγούν στη μείωση των εκμεταλλεύσεων αυτών και στη μετατροπή του δήμου σε περιφερειακή περιοχή.

Démographie, aménagement du territoire et agriculture dans deux municipalités du département de Kilikis : évolutions étroitement liées

Eleftheria Vounouki, Jean Gardin

RÉSUMÉ

Cet article présente et analyse les évolutions démographiques et spatiales qui ont touché le département de Kilikis au cours des dernières années. Ne présentant des caractéristiques ni d'une région particulièrement défavorisée ni d'une région très dynamique, ce département peut être considéré comme moyen en termes de développement et, de ce fait, comme assez représentatif du pays. Deux zones contrastées sont étudiées à l'intérieur du département : les dèmes de Goumenissa et de Picrolimni. Les contrastes que ces zones connaissent en termes de variation de population sont dus aux vagues migratoires récentes, aux mouvements de population liés aux représentations et aux aspirations de vie, ainsi qu'aux évolutions des secteurs productifs, surtout de l'agriculture. L'étude montre que l'évolution démographique des deux zones est inversement proportionnelle à l'évolution du nombre des exploitations agricoles qui suivent les orientations productives dominantes. Le caractère traditionnel de la viticulture dans la zone de Goumenissa crée des liens forts avec les résidents, et la position géographique montagneuse et éloignée des centres urbains contribue au maintien de son caractère rural. Au contraire, la proximité de la zone de Picrolimni avec les villes de Kilikis et de Thessalonique ainsi que les difficultés internes rencontrées dans le secteur d'élevage bovin mènent à la diminution de ces exploitations et à sa transformation à une région périurbaine dynamique sur le plan démographique.

* Διδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre, e-mail: evounouki@yahoo.com.

** Διδάκτωρ, PRAG, Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre, e-mail: jean_gardin@yahoo.fr.

Στο παρακάτω άρθρο παρουσιάζονται και αναλύονται οι πρόσφατες δημογραφικές και χωροταξικές εξελίξεις στο Νομό Κιλκίς. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον επιλογής του συγκεκριμένου νομού έγκειται στο γεγονός ότι αυτός δεν παρουσιάζει στοιχεία ούτε μειονεκτικής περιοχής ούτε όμως και ιδιαίτερα δυναμικής, ως προς την ανάπτυξή του. Οι δημογραφικές και χωροταξικές εξελίξεις αλληλεπιδρούν στενά με τις εξελίξεις του πρωτογενούς τομέα, και ειδικά της γεωργίας, που αποτελεί μία από τις βασικές οικονομικές δικλίδες ανάπτυξης στο μεγαλύτερο μέρος του νομού και κυρίως στα ορεινά τμήματά του. Η αμφίδρομη σχέση μεταξύ γεωργίας και δημογραφικής και χωροταξικής εικόνας μελετάται πιο εκτεταμένα σε δύο δήμους του νομού: της Γουμένισσας και της Πικρολίμνης. Η σύγκριση των δύο αυτών δήμων, που παρουσιάζουν σειρά ομοιοτήτων και διαφορών, μας επιτρέπει να αποκτήσουμε μια ξεκάθαρη εικόνα της δυναμικής που διέπει γενικότερα γειτονικές περιοχές με έντονες γεωμορφολογικές και χωροταξικές διαφορές.

Κιλκίς: ένας νομός μέσου επιπέδου ανάπτυξης

Η συμμετοχή του Νομού Κιλκίς στο ΑΕΠ της χώρας είναι περιορισμένη: το 1970 έφτανε στο 0,78%, το 1988 μειώθηκε στο 0,66%, για να φτάσει και πάλι στο 0,8% το 2001, ενώ κατά την ίδια χρονιά ο πληθυσμός του νομού αντιπροσώπευε το 0,81% του συνολικού πληθυσμού της χώρας (ΕΣΥΕ 2006, www.economics.gr). Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ του νομού (σε τρέχουσες τιμές) ήταν 13.146 € για το 2003, έναντι 14.100 € για το σύνολο της χώρας (Γενική Γραμματεία ΕΣΥΕ 2006). Τα παραπάνω στοιχεία πρέπει βέβαια να σχετικοποιηθούν, καθώς θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το τεράστιο δημογραφικό και οικονομικό βάρος της Αθήνας. Εξαιρώντας λοιπόν την Αθήνα, το Κιλκίς εμφανίζεται ως νομός μέσου επιπέδου ανάπτυξης.

Ελλείπει φυσικών ή άλλων μειζόνων πολιτιστικών θελγέτρων (όπως η απουσία ακτών ή αρχαιολογικών χώρων), ο νομός δεν διαθέτει τις προϋποθέσεις που θα μπορούσαν να του εξασφαλίσουν κάποια τουριστική ανάπτυξη. Μόνο σε κάποιες περιορισμένες περιοχές έχουν παρουσιαστεί πρόσφατα κάποιες πρωτοβουλίες ανάπτυξης αγροτουριστικών καταλυμάτων, που απευθύνονται κυρίως στον εγχώριο τουρισμό. Έτσι, η συμμετοχή του τουρισμού (ξενοδοχείων και εστιατορίων) στο ΑΕΠ του νομού έφτανε μόλις το 4,34% το 2000 (www.economics.gr). Συνολικά, σύμφωνα με την ίδια πηγή, την ίδια χρονιά οι υπηρεσίες συνεισέφεραν κατά 47,72% στο ΑΕΠ του νομού, ενώ η βιομηχανία κατά 37,32%. Η πρωτεύουσα του νομού συγκεντρώνει την πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού που απασχολείται στον τριτογενή τομέα.

Η πρωτοκαθεδρία του γεωργικού τομέα

Η γεωργία καλύπτει σημαντικότερο μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων του Νομού Κιλκίς: το 2001 (ΕΣΥΕ 2006) το 23,62% του ενεργού πληθυσμού απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα, ποσοστό σημαντικά υψηλότερο του 16% που καταγράφεται για το σύνολο της χώρας. Το 2000 (www.economics.gr) η συμμετοχή του τομέα αυτού στο ΑΕΠ του νομού ήταν 14,95%, ποσοστό σχεδόν τριπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού για το σύνολο της χώρας (5,74%).

Ο Νομός Κιλκίς καλύπτει μια επιφάνεια 2.518 χμ², που αντιστοιχεί στο

1. Το υπόλοιπο 1,22% καλύπτεται από λίμνες και ποτάμια και το 1,32% αντιστοιχεί σε κατασκευές και διάφορες άλλες χρήσεις (ΕΣΥΕ 1999/2000).

2. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στις μέρες μας η μέση απόδοση μαλακού σιταριού στο Νομό Κιλκίς κυμαίνεται γύρω στα 200-250 κιλά/στρέμμα (ο εθνικός μέσος όρος είναι 350 κιλά/στρέμμα), ενώ του σκληρού σιταριού 150-200 κιλά/στρέμμα (ο εθνικός μέσος όρος είναι 300 κιλά/στρέμμα).

3. Το μέσο μέγεθος των τεμαχίων αυτών στο Κιλκίς είναι υψηλότερο από τον εθνικό μέσο όρο: 8,99 στρέμματα έναντι 6,98 για το σύνολο της χώρας

1,9% της ελληνικής επικράτειας (131.957 χμ²). Το μεγαλύτερο μέρος των εκτάσεων του νομού απευθύνεται σε γεωργικές και δασικές χρήσεις: το 52,54% καλλιεργείται ή βρίσκεται σε αγροάπαυση, το 15,65% αντιστοιχεί σε κοινοτικούς ή ιδιωτικούς βοσκοτόπους και το 29,26% καλύπτεται από δάση¹ (ΕΣΥΕ 1999/2000).

Παρότι το μεγαλύτερο μέρος του νομού είναι σχετικά πεδινό –το 65% θεωρείται πεδινό και το 20% ημιορεινό (ΕΣΥΕ 2006)– οι αποδόσεις των καλλιεργειών υστερούν κατά πολύ σε σχέση με αυτές που επιτυγχάνονται στις εύφορες πεδιάδες της Θεσσαλίας.² Η πεδιάδα του Κιλκίς είναι μέτριας παραγωγικότητας, κυρίως λόγω έλλειψης νερού: στο σύνολο των 11.350 εκμεταλλεύσεων του νομού μόνο οι 6.407 (δηλαδή το 56,4% του συνόλου) αρδεύουν ένα μέρος των εκτάσεών τους (ΕΣΥΕ 2006). Το μέσο μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του νομού (94,37 στρέμματα) ήταν σημαντικά υψηλότερο του εθνικού μέσου όρου (44,16 στρέμματα), όμως αυτές ήταν εξίσου πολυτεμαχισμένες όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα³ (ΕΣΥΕ 1999/2000). Γενικά, η μορφή άσκησης της γεωργίας στο Νομό Κιλκίς μπορεί να χαρακτηριστεί κατά βάση ως ημεκτατική.

Η έλλειψη εναλλακτικών οικονομικών δραστηριοτήτων στις ορεινές περιοχές καθιστά τον γεωργικό τομέα ιδιαίτερα σημαντικό για αυτές. Αντίθετα, στα πεδινά, και εξαιτίας των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στην πόλη του Κιλκίς, η κατανομή της απασχόλησης ανάμεσα στους τρεις παραγωγικούς τομείς εμφανίζεται πιο ισορροπημένη.

Η κύρια παραγωγική κατεύθυνση στο νομό είναι η φυτική παραγωγή. Οι καλλιέργειες που κυρίως συναντώνται σε ένα σύστημα πολυκαλλιέργειας είναι το σκληρό σιτάρι, ο καπνός, τα τεύτλα, το βαμβάκι και σπανιότερα οι αμπελώνες και οι δενδρώδεις καλλιέργειες. Οι εκμεταλλεύσεις ζωικής κατεύθυνσης, παρότι περιορισμένες σε αριθμό σε σχέση με το σύνολο, αντιπροσωπεύουν ποσοστό τριπλάσιο σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο (11,25% του συνόλου των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του Νομού Κιλκίς και μόλις 3,49% του συνόλου της χώρας), γεγονός που αποδεικνύει τη μεγάλη σημασία της κτηνοτροφίας στο νομό (ΕΣΥΕ 1999/2000).

Μια ποικιλομορφία πληθυσμών οφειλόμενη σε ιστορικούς λόγους

Ο Νομός Κιλκίς ήταν από τις τελευταίες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος. Η προσάρτηση αυτή έγινε στις 21 Ιουνίου 1913. Η ταραγμένη ιστορία της περιοχής γίνεται αισθητή μέσα από τη σύνθεση του πληθυσμού των 106.653 κατοίκων του (ΕΣΥΕ 2006). Μέρος του πληθυσμού αυτού κατάγεται από Έλληνες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, του Πόντου ή της Θράκης που ήρθαν στην Ελλάδα το 1922, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και τις ανταλλαγές πληθυσμών που ακολούθησαν. Οι κάτοικοι που θεωρούνται και αποκαλούνται ντόπιοι είναι συχνά δίγλωσσοι και μιλούν, παράλληλα με την ελληνική, και μια άλλη γλώσσα (τα ντόπια), σλαβικής προέλευσης. Τέλος, ένα μικρότερο τμήμα⁴ του τοπικού πληθυσμού είναι τσιγγάνοι και μιλούν παράλληλα με τα ελληνικά και μια δική τους γλώσσα.

Το 1991 (ΕΣΥΕ 1991), δηλαδή πριν από τη διοικητική μεταρρύθμιση του 1998, ο Νομός Κιλκίς αποτελούνταν από 78 κοινότητες και δήμους. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των κοινοτήτων βρισκόταν σε πεδινές περιοχές, στις οποίες κατοικούσε το 83,5% των κατοίκων του νομού (68.203 από τους 81.710 κατοίκους).

4. Η απουσία στατιστικών δεδομένων σχετικά με τον πληθυσμό αυτών δεν μας επιτρέπει να καθορίσουμε τον ακριβή αριθμό τους.

Ο Πίν. 1 παρουσιάζει τις πληθυσμιακές διακυμάνσεις που καταγράφηκαν στο νομό στη διάρκεια της δεκαετίας 1991-2001.

Πίνακας 1.
Κατανομή του πληθυσμού του Νομού Κιλκίς
σύμφωνα με το πληθυσμιακό μέγεθος της περιοχής κατοικίας του

	Σύνολο	Πόλη του Κιλκίς		Λοιπές αστικές περιοχές		Αγροτικές περιοχές	
		Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
1991	81.710	13.128	16,07%	15.684	19,19%	52.898	64,79%
2001	86.424	19.247	22,07%	16.480	19,07%	50.697	58,66%
Μεταβολή (%)	8,99%	+46,61%		+5,08%		-4,16%	

Πηγή: ΕΣΥΕ 1991, 2006.

Παρατηρούμε λοιπόν σαφείς τάσεις αστικοποίησης στο νομό, καθώς η πρωτεύουσά του συγκέντρωσε το 2001 (ΕΣΥΕ 2006) το 22,07% του συνολικού πληθυσμού του, έπειτα από διόγκωση της τάξης του 46,61% σε σχέση με το 1991 (ΕΣΥΕ 1991), όπου αντιπροσώπευε μόλις το 16% του συνολικού πληθυσμού. Μικρότερη αύξηση σημειώθηκε επίσης και στις λοιπές αστικές περιοχές του νομού. Το μέγεθος και η σημασία του αγροτικού πληθυσμού του νομού όμως εξακολουθούν να παραμένουν κυρίαρχα: το 2001 η πλειοψηφία του πληθυσμού του νομού (58,66%) εξακολουθεί να συγκεντρώνεται στις αγροτικές περιοχές και ειδικότερα στις πιο εύφορες από αυτές, γεγονός στενά συνδεδεμένο με τη γεωργική δραστηριότητα.

Μεταναστευτικά κύματα κατευθυνόμενα κύρια προς τις αγροτικές περιοχές

Ο Νομός Κιλκίς, όπως και η υπόλοιπη χώρα, υποδέχτηκε ένα ευρύ κύμα μεταναστών κατά την τελευταία δεκαετία. Η πλειοψηφία των νεοαφιχθέντων είχαν ελληνική υπηκοότητα, αλλά σε αυτούς περιλαμβάνονταν και ξένοι που είχαν πολιτογραφηθεί Έλληνες, πριν ή μετά την είσοδό τους στη χώρα, εξαιτίας της ελληνικής καταγωγής τους (κυρίως Αλβανοί ή πρώην Σοβιετικοί πολίτες).⁵ Η επιτόπια έρευνα (Βουπουκί 2004) έδειξε ότι πολλοί από τους πρόσφατους μετανάστες, όταν και όσον αυτό ήταν δυνατόν, δήλωναν ελληνικής καταγωγής, γεγονός που διευκόλυνε την ένταξή τους στη χώρα. Σε αυτούς τους μετανάστες, που συνήθως ήταν κάτω των 30 ετών, περιλαμβάνονταν επίσης και κάποιοι άλλοι μεγαλύτερης ηλικίας. Πρόκειται για Έλληνες που διέφυγαν στην Α. Ευρώπη μετά από την ήττα των κομμουνιστών κατά τον Εμφύλιο (1945-1949) και έμειναν εκεί μπλοκαρισμένοι με το κλείσιμο των συνόρων. Κάποιοι από αυτούς και/ή από τους απογόνους τους άρχισαν να επιστρέφουν στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και το άνοιγμα των συνόρων.

Τα στατιστικά στοιχεία που αναφέρονται στην περίοδο Δεκέμβριος 1985 - Μάρτιος 1991 (ΕΣΥΕ 1994) και αντιστοιχούν ουσιαστικά στο πρώτο κύμα εισόδου των μεταναστών δείχνουν ότι το 8% του συνολικού πληθυσμού του νομού είναι κάτοικοι νεοεγκατεστημένοι στην πόλη του Κιλκίς, Έλληνες και αλλοδαποί. Το μεγαλύτερο μέρος των νεοεισελθέντων αυτών κατοίκων (58%) κατευ-

5. Ενδεικτικά αναφέρεται πως από το σύνολο των 1.474 απασχολούμενων αλλοδαπών στο νομό το 2001 (ΕΣΥΕ 2006) οι 836 (56,7%) ήταν Αλβανοί και οι 389 (26,4%) πρώην Σοβιετικοί πολίτες.

θύνθηκε προς τις αγροτικές περιοχές, αντιπροσωπεύοντας κατά την περίοδο αυτήν το 6% του συνολικού πληθυσμού τους.

Η τάση για εγκατάσταση στις αγροτικές περιοχές ήταν ισχυρότερη στους ξένους παρά στους Έλληνες (62% έναντι 56% αντίστοιχα) (ΕΣΥΕ 1994). Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι οι μετανάστες ζητούσαν και έβρισκαν ευκολότερα απασχόληση στη γεωργία. Πιο συγκεκριμένα, η εγκατάσταση των ξένων αφορά πρωτίστως στις κοινότητες 1.000-2.000 κατοίκων, όπου μεταξύ 1985 και 1991 εγκαταστάθηκαν πολύ περισσότεροι ξένοι (23,1% των συνολικά νεοεισερχόμενων κατοίκων του νομού) παρά Έλληνες (13,9% της ίδιας κατηγορίας) (ΕΣΥΕ 1994). Γι' αυτό το λόγο τόσο η αγορά εργασίας (κύρια μη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού) όσο και η φυσιογνωμία των αγροτικών περιοχών του νομού μετασηματίστηκαν βαθιά τα τελευταία αυτά χρόνια. Παρ' όλα αυτά, μέσα στα επόμενα χρόνια η αρχική αυτή διαφορά μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών στην προτίμηση εγκατάστασης αμβλύνεται, καθώς το 2001 (ΕΣΥΕ 2006) επί συνόλου 3.383 εγγεγραμμένων αλλοδαπών του νομού οι 1.758 κατοικούν σε αστικές περιοχές και οι 1.625 σε αγροτικές. Η αλλαγή αυτή οφείλεται στη νομιμοποίηση της παραμονής τους, που τους επέτρεψε χωρίς αμφιβολία να διαπραγματευτούν καλύτερα τις συνθήκες και τη θέση εργασίας τους (διεκδικώντας και αποκτώντας και πιο εξειδικευμένες θέσεις), όχι πια μόνο στις αγροτικές περιοχές αλλά και στα αστικά κέντρα.

Ο Πίν. 2 παρουσιάζει τις αλλαγές στη δομή της εργασίας στον γεωργικό τομέα του νομού μεταξύ 1991 και 2001, οι οποίες σχετίζονται ισχυρά με την προαναφερθείσα είσοδο των μεταναστών.

Παρατηρούμε λοιπόν πως, αν και η πλειοψηφία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων παραμένει οικογενειακής μορφής, μειώθηκε αισθητά το ποσοστό των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό, ενώ, αντίθετα, αυξήθηκαν τα ποσοστά και στις τρεις άλλες κατηγορίες, και κυρίως αυτά των εργοδοτών (που σχεδόν πενταπλασιάστηκαν) και των μισθωτών υπαλλήλων της εκμετάλλευσης (που τριπλασιάστηκαν). Η πρόσληψη ξένων εργατών,⁶ που εκλαμβάνεται και στο Νομό Κιλκίς ως σύμβολο κοινωνικής ανωτερότητας,⁷ αποτελεί πια γενικευμένη αντίληψη στην ελληνική ύπαιθρο. Ταυτόχρονα, το εργατικό αυτό δυναμικό απεγκλώβισε τον παραγωγό από μέρος των γεωργικών εργασιών, αυξάνοντας έτσι την πολυδραστηριότητα στην ελληνική ύπαιθρο. Όμως η αύξηση των εργοδοτών γεωργών φανερώνει επίσης και μια σαφή στροφή προς την επιχειρηματική γεωργία, φαινόμενο που σύμφωνα με σχετικές έρευνες (Kasimis et al. 2003) απορρέει και πάλι από τη χρησιμοποίηση των φτηνών εργατικών χεριών των ξένων μεταναστών.

Οι δύο περιοχές μελέτης: γειτονικοί δήμοι με αποκλίνουσες εξελίξεις

Στο εσωτερικό του νομού μελετήθηκαν δύο δήμοι ως προς τη δημογραφική και χωροταξική τους εξέλιξη, καθώς και ως προς την εξέλιξη των αντιπροσωπευτικότερων κλάδων του πρωτογενούς τους τομέα. Πρόκειται για τους δήμους Γουμένισσας και Πικρολίμνης· στον πρώτο εξετάζεται η παραδοσιακή δραστηριότητα της αμπελουργίας και στον δεύτερο η κτηνοτροφία αγελάδων γαλακτοπαραγωγής. Οι δύο αυτοί δήμοι παρουσιάζουν σειρά ομοιοτήτων και διαφορών ως προς τα δημογραφικά, γεωμορφολογικά και χωροταξικά τους χαρακτηριστικά, που τις

6. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το ποσοστό των μισθωτών εργατών στο σύνολο των απασχολούμενων στον τομέα της κτηνοτροφίας στο Δήμο Πικρολίμνης αυξάνεται από 0,59% το 1991 σε 6,92% το 2001 (ΕΣΥΕ 1991, 2006).

7. Η διαπίστωση αυτή έγινε και σε άλλους δήμους της περιοχής.

Πίνακας 2.

Θέση στο επάγγελμα των απασχολούμενων στο γεωργικό τομέα (Ν. Κιλκίς)

	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού
1991	1,75%	77,45%	2,55%	18,25%
2001	8,49%	58,15%	7,75%	25,61%

Πηγή: ΕΣΥΕ 1991, 2006.

καθιστούν ενδιαφέρουσες ως περιοχές έρευνας. Παράλληλα, ομοιότητες και διαφορές χαρακτηρίζουν επίσης τους δύο μελετώμενους παραγωγικούς κλάδους.

Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο αποτελούν μέρος των αποτελεσμάτων επιτόπιας εμπειρικής έρευνας⁸ που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 2001-2003 στους δήμους Γουμένισσας και Πικρολίμνης με θέμα τους λόγους εγκατάστασης και παραμονής των νέων στη γεωργία. Η έρευνα αυτή απευθυνόταν στο σύνολο των νέων κτηνοτρόφων και αμπελουργών των δύο δήμων, ηλικίας κάτω των 40 ετών, καθώς και στους γονείς τους, στις περιπτώσεις που αυτοί ήταν επίσης γεωργοί. Πέρα από την εκτεταμένη ανάλυση των στατιστικών στοιχείων που αφορούν στις μελετώμενες περιοχές, πραγματοποιήθηκαν επαναλαμβανόμενες συνεντεύξεις με συνολικά 50 νέους και 30 πιο ηλικιωμένους γεωργούς, που βασίστηκαν σε ανοιχτές συνεντεύξεις καθώς και σε ερωτηματολόγιο που συντάχθηκε για τους σκοπούς της έρευνας. Η επεξεργασία των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πρόγραμμα SPSS και τη μέθοδο της παραγοντικής ανάλυσης, ενώ για την ανάλυση των συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκε η κοινωνιολογική μέθοδος της ανάλυσης λόγου (BARDIN 1998). Η χαρτογράφηση των δημογραφικών, εργασιακών και λοιπών εξελίξεων στις περιοχές της έρευνας, μέρος των οποίων παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο, επέτρεψε την παραστατική απεικόνιση των μακροσκοπικών εξελίξεων που παρατηρούνται στις δύο αυτές περιοχές.

8. Το μεγαλύτερο μέρος των αποτελεσμάτων της έρευνας αυτής παρουσιάζεται στη διδακτορική διατριβή της Βουνούκη (Vounouki 2004).

Γεωγραφία και ανάγλυφο

επιδρούν στην οργάνωση της τοπικής ζωής

Η τοπογραφία των δύο δήμων διαφέρει σημαντικά, καθώς συναντώνται περιοχές χαμηλού υψόμετρου καλά αποστραγγιζόμενες στη μία πλευρά και πεδινές υγρές περιοχές στην άλλη. Ο Δήμος Γουμένισσας βρίσκεται στα ΒΔ του Νομού Κιλκίς και αποτελείται από τις κοινότητες Γουμένισσα, Στάθης, Γρίβα, Κάρπη, Καστανερή και Φιλιριά, που όλες τους βρίσκονται στα χαμηλά υψόμετρα της Α πλευράς του όρους Πάικου (1.650 μ.). Ο Δήμος Πικρολίμνης βρίσκεται στο πεδινό Ν τμήμα του νομού και αποτελείται από τις κοινότητες Ανθόφυτο, Μαυρονέρι, Μικρόκαμπος, Νέο Αγιονέρι, Νέο Γυναικόκαστρο, Ξυλοκερατιά και Παλιό Αγιονέρι (Χάρτες 1 και 2).

Οι διαφορές στο ανάγλυφο των δύο δήμων φαίνεται ότι επηρέασαν τόσο τη χωροταξική διεύθυνση των κοινοτήτων που τους αποτελούν όσο και την επικοινωνία τους με τα μεγάλα αστικά κέντρα. Η Γουμένισσα είναι απομακρυσμένη και σχετικά απομονωμένη από τα αστικά κέντρα του Κιλκίς (65 χμ.) και της Θεσσαλονίκης (75 χμ.), καθώς η ευρύτερη ζώνη φαίνεται εγκλωβισμένη ανάμεσα σε ένα ορεινό ανάγλυφο και στον ποταμό Αξιό, που για χρόνια δυσχέ-

ραινε τις χερσαίες συγκοινωνίες ανάμεσα στο δήμο και τις μεγάλες πόλεις. Αντίθετα, η πεδινή Πικρολίμνη, που βρίσκεται πολύ κοντά στην πόλη του Κιλκίς (2 χμ.), εξαιτίας της ανάπτυξης του οδικού δικτύου βρέθηκε ταχύτατα και κοντά στη μητρόπολη της Β. Ελλάδας (25 χμ.).

Οι διαφορετικές αυτές γεωγραφικές θέσεις των δύο περιοχών σε σχέση με τα αστικά κέντρα έχουν αντίκτυπο και στην οργάνωση της τοπικής ζωής (Sotiropoulou 2003). Πράγματι, στο Δήμο Γουμένισσας η ομώνυμη κωμόπολη αποτελεί πόλο έλξης για τους κατοίκους των γύρω κοινοτήτων και παίζει σημαντικό ρόλο σε όλους τους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.⁹ Το γεγονός αυτό γίνεται αντιληπτό μεταξύ άλλων και από τη διάρθρωση του τοπικού οδικού δικτύου των δευτερευόντων δρόμων (βλ. Χάρτη 1).

Η απουσία ενός αντίστοιχου πόλου έλξης τοπικής εμβέλειας είναι εμφανής στο Δήμο Πικρολίμνης. Το γεγονός αυτό είναι πιθανόν αποτέλεσμα της εγγύτητας της πόλης του Κιλκίς, που λειτουργεί ως τόπος κοινωνικών συναντήσεων και εμπορικών συναλλαγών. Έτσι, οι επτά κοινότητες που συνθέτουν το Δήμο Πικρολίμνης είναι μικρές πληθυσμιακά, χωρίς ιδιαίτερα έντονη έκδηλη κοινωνική και εμπορική ζωή. Εκτός από κάποια κοινωνικότητα που παρατηρείται γύρω από το παντοπωλείο ή το καφενείο, τα περισσότερα από αυτά τα χωριά φαίνονται ερημωμένα. Ο χαρακτήρας των κοινοτήτων αυτών έρχεται σε άμεση αντίθεση με αυτόν των χωριών του Δήμου Γουμένισσας, τα οποία φέρουν μια αρχιτεκτονική σφραγίδα και μια γραφικότητα που λείπουν από εδώ.

9. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μέγεθος και η δημοτικότητα μεταξύ των κατοίκων των γειτονικών μικρών κοινοτήτων της τοπικής εβδομαδιαίας λαϊκής αγοράς της κωμόπολης.

Παρόμοιο πληθυσμιακό δυναμικό με διαφορετική δημογραφική εξέλιξη

Οι δύο περιοχές είναι σχεδόν παρόμοιες πληθυσμιακά, τόσο σε απόλυτο αριθμό όσο και σε πυκνότητα: το 2001 (ΕΣΥΕ 2001) ο Δήμος Γουμένισσας είχε 6.819 κατοίκους και ο Δήμος Πικρολίμνης 7.359, και καθώς οι εκτάσεις τους είναι περίπου ανάλογες, αντιστοιχούν και οι δύο σε πυκνότητες περίπου 40 κατοίκων ανά χμ².

Η δημογραφική εξέλιξη (Πίν. 3) των δύο περιοχών δείχνει ότι αμφότερες, όπως άλλωστε και ολόκληρος ο νομός, γνώρισαν ισχυρή μείωση του πληθυσμού τους κατά τη διάρκεια των τελευταίων 40 χρόνων. Όμως, ενώ ο συνολικός πληθυσμός του Δήμου Γουμένισσας σημείωσε μείωση της τάξης του 28,5% μεταξύ 1961 και 2001, την ίδια περίοδο η μείωση στο Δήμο Πικρολίμνης ήταν αισθητά μικρότερη: 6,5%.¹⁰

10. Στη διάρκεια της περιόδου αυτής (ΕΣΥΕ 1961-2001) ο συνολικός πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε κατά 30% και της Μακεδονίας κατά 22,5%.

Πίνακας 3.

Δημογραφική εξέλιξη των δήμων Γουμένισσας και Πικρολίμνης, 1961-2001

	1961-1971	1971-1981	1981-1991	1991-2001	1961-2001
Δ. Γουμένισσας	-13,92%	-7,56%	-5,55%	-4,92%	-28,55%
Δ. Πικρολίμνης	-22,40%	+11,39%	+1,79%	+6,17%	-6,57%
Ν. Κιλκίς	-18,04%	+16,05%	-15,38%	-8,99%	-12,26%

Πηγή: ΕΣΥΕ 1991, 2006.

Όπως φαίνεται στον Πίν. 3, και στους δύο δήμους η μείωση ήταν ιδιαίτερα ισχυρή στη διάρκεια της δεκαετίας του '60, με μεγαλύτερη ένταση στο Δήμο Πικρολίμνης, εξαιτίας της μεγάλης αγροτικής εξόδου και της ταυτόχρονης μαζικής μετανάστευσης προς τις βιομηχανικές χώρες της Β. Ευρώπης και τα αστικά

κέντρα του εσωτερικού. Όμως από τις αρχές της δεκαετίας του '70 οι πληθυσμιακές εξελίξεις των δύο δήμων αντιστρέφονται και ο Δήμος Πικρολίμνης αρχίζει σταδιακά να επανακτά τον πληθυσμό του, εξαιτίας κυρίως της παλιννόστησης των μεταναστών του, ενώ ο Δήμος Γουμένισσας δεν το καταφέρει ποτέ.

Αναλυτικότερα, η μελέτη της δημογραφικής εξέλιξης των κοινοτήτων του Δήμου Γουμένισσας από το 1960 ως τις μέρες μας δείχνει ότι τα πιο ορεινά και απομακρυσμένα από τις πεδιάδες και τις κύριες οδικές αρτηρίες χωριά της έχουν υποστεί μια ανησυχητική πληθυσμιακή αιμορραγία, ενώ ούτε η ίδια η κωμόπολη έχει καταφέρει να σταθεροποιήσει τον πληθυσμό της (Πίν. 4).

Πίνακας 4.

Δημογραφική εξέλιξη των κοινοτήτων του Δήμου Γουμένισσας, 1961-2001

Κοινότητα	1961	1971	1981	1991	2001	1961-2001 (%)
Γουμένισσα	5.477	5.103	4.678	4.539	4.386	-19,92
Στάθης	434	454	465	465	418	-3,69
Γρίβα	1.218	840	861	779	813	-33,25
Κάρπη	880	655	494	391	400	-54,55
Καστανερή	691	437	380	344	237	-65,70
Φιλιριά	844	726	716	654	565	-33,06
Σύνολο	9.544	8.215	7.594	7.172	6.819	-28,55

Πηγή: ΕΣΥΕ 1991, 2006.

Συγκεκριμένα, οι πληθυσμοί των κοινοτήτων Γρίβας, Κάρπης και κυρίως Καστανερής –που είναι και οι πιο ορεινές του δήμου– έχουν μειωθεί σημαντικά, αν και οι δύο πρώτες παρουσιάζουν ανοδική τάση κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Συνολικά όμως ο πληθυσμός της Κάρπης έχει μειωθεί στο μισό σε σχέση με τις αρχές της δεκαετίας του '60. Αντίθετα, η κοινότητα του Στάθης, που βρίσκεται πιο κοντά στις μικρές πόλεις της Αξιούπολης και του Πολυκάστρου (όπως και στον αυτοκινητόδρομο), έχει αντισταθεί καλύτερα: ο πληθυσμός της μειώθηκε μόλις κατά 3,69%. Ο πληθυσμός, τέλος, της κωμόπολης της Γουμένισσας έχει μειωθεί περισσότερο από 20% σταδιακά στη διάρκεια των τελευταίων 40 ετών, ενώ την ίδια πορεία έχει ακολουθήσει και η κοντινότερη σε αυτήν κοινότητα της Φιλιριάς, χάνοντας το 33% του πληθυσμιακού της δυναμικού.

Τα παραπάνω δεδομένα υπογραμμίζουν τη δημογραφική ετερογένεια στο εσωτερικό του Δήμου Γουμένισσας, που συνδέεται στενά με το ανάγλυφο και τις τοπικές παραγωγικές δυνατότητες: στην ορεινή Δ πλευρά του δήμου οι κύριες ασχολίες είναι η κτηνοτροφία και η δασική εκμετάλλευση (ξύλεια και καστανιές). Στα Α οι πιο ήπιες πλαγιές του βουνού είναι ιδανικές για αμπελοκαλλιέργεια, δραστηριότητα σχετικά προσοδοφόρα. Κατά συνέπεια, οι αντίστοιχες κοινότητες αντιστέκονται σχετικά καλύτερα από δημογραφική άποψη, παρότι η δημογραφική κρίση επεκτείνεται βαθμιαία και σε αυτές τις περιοχές όπως και στις πεδιάδες.

Στο Δήμο Πικρολίμνης τα πράγματα παρουσιάζονται διαφορετικά, καθώς σε όλες τις κοινότητές του μετά το 1971 σημειώνεται αργή πληθυσμιακή αύξηση, χωρίς αμφιβολία χάρη στην εγγύτητά τους με τις πόλεις της Θεσσαλονίκης και του Κιλκίς (Πίν. 5).

Η πιο σημαντική από πληθυσμιακή άποψη κοινότητα του Νέου Αγιονερίου όπως και αυτή του Παλιού Αγιονερίου έχουν γνωρίσει τη μεγαλύτερη δημογραφική αύξηση και ο πληθυσμός τους δεν έχει σταματήσει να αυξάνεται από το 1981. Πρόκειται για τις δύο πιο κοντινές στην πόλη της Θεσσαλονίκης κοινότητες, που μετά το 2001 έχουν υπερβεί το πληθυσμιακό τους δυναμικό του 1960.

Πίνακας 5.

Δημογραφική εξέλιξη των κοινοτήτων του Δήμου Πικρολίμνης, 1961-2001

Κοινότητα	1961	1971	1981	1991	2001	1961-2001 (%)
Ανθόφυτο	520	399	432	416	380	-26,92
Μαυρονέρι	1.503	1.028	1.238	1.094	1.132	-24,68
Μικρόκαμπος	1.131	892	935	1.021	1.159	+2,48
Νέο Αγιονέρι	1.332	1.043	1.333	1.617	1.649	+23,80
Νέο Γυναικόκαστρο	1.828	1.499	1.562	1.515	1.443	-21,06
Ευλοκερατιά	907	738	658	611	725	-20,07
Παλιό Αγιονέρι	694	543	684	691	907	+30,69
Σύνολο	7.915	6.142	6.842	6.965	7.395	-6,57

Πηγή: ΕΣΥΕ 1991, 2006.

Αυτή η αύξηση μπορεί να αποδοθεί αφενός στην πρόσφατη τάση οικιστικής αποκέντρωσης των μεγάλων πόλεων και της ταυτόχρονης περιαιστικής εποίκισης των αγροτικών περιοχών από αστούς, και αφετέρου στη φυσική αύξηση του πληθυσμού και στην προαναφερθείσα εισροή μεταναστών προς τις αγροτικές περιοχές και τις μικρές πόλεις. Κάποιες φορές όμως η αύξηση αυτή του πληθυσμιακού δυναμικού είναι πλασματική, γιατί μια σημαντική μερίδα Ελλήνων, παρότι ζουν σε αστικά κέντρα, συνεχίζουν να απογράφονται στον τόπο καταγωγής τους εξαιτίας των στενών δεσμών που τους δένουν με αυτόν, καθώς σημαντικό μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων τους και της κοινωνικής ζωής τους παραμένει άμεσα συνδεδεμένο με την πολιτική, κοινωνικοοικονομική και πολιτιστική τοπική ζωή (Damianakos 2001). Η μετακίνηση αυτή οφειλόταν στην προσπάθεια των συνήθως πρόσφατα αστικοποιημένων αυτών κατοίκων να βοηθήσουν τον τόπο καταγωγής τους να επωφεληθεί κατά το μέγιστο δυνατό από τα δημόσια κονδύλια, καθώς η κρατική χρηματοδότηση ενός τόπου ήταν ανάλογη μέχρι πρόσφατα του πληθυσμού του, όπως αυτός υπολογιζόταν τη στιγμή της απογραφής.

Η αναχώρηση των νέων γυναικών:

ένα μέτριας έντασης, υπαρκτό φαινόμενο

Οι πληθυσμοί των δύο μελετώμενων δήμων παρουσιάζουν όμοια ηλικιακή κατανομή. Η σύγκριση των ηλικιακών πυραμίδων τους μεταξύ 1991 και 2001 (ΕΣΥΕ 1991, 2006) φανερώνει μια σαφή τάση γήρανσης, καθώς τα άτομα άνω των 65 ετών αυξήθηκαν κατά 10,31 μονάδες στο Δήμο Πικρολίμνης και κατά 7,44 μονάδες στο Δήμο Γουμένισσας, ενώ οι νέοι κάτω των 14 ετών μειώθηκαν κατά 2,96 και 2,24 μονάδες αντίστοιχα (Πίν. 6).

Πίνακας 6.

Εξέλιξη των ποσοστών των διαφόρων ηλικιακών κατηγοριών
στο σύνολο του πληθυσμού των δήμων Γουμένισσας και Πικρολίμνης, 1991-2001

	Γουμένισσα			Πικρολίμνη		
	1991	2001	1991-2001	1991	2001	1991-2001
+65	15,46%	22,90%	+7,44	12,78%	23,09%	+10,31
45-64	29,80%	25,94%	-3,86	33,54%	26,19%	-7,35
30-44	15,97%	19,05%	+3,08	16,78%	19,03%	+2,25
15-29	23,54%	19,13%	-4,41	20,65%	18,39%	-2,26
0-14	15,22%	12,98%	-2,24	16,25%	13,29%	-2,96

Πηγή: ΕΣΥΕ 1991, 2006.

Και στους δύο δήμους οι γυναίκες κυριαρχούν στην κατηγορία ηλικίας άνω των 65 ετών, εξαιτίας πιθανότατα του υψηλότερου μέσου όρου ζωής τους. Είναι αξιοσημείωτο όμως ότι το 2001 (ΕΣΥΕ 2006) στο Δήμο Γουμένισσας παρατηρείται ισχυρή ανισορροπία μεταξύ του γυναικείου και του ανδρικού πληθυσμού και στις κλάσεις ηλικιών 15-29 και 30-44 ετών, όπου, αντίθετα, οι άνδρες είναι αυτοί που κυριαρχούν πληθυσμιακά, με διαφορά που φτάνει στην πρώτη περίπτωση το 54,89% και στη δεύτερη το 27,54%. Η διαφορά αυτή σημαίνει είτε ότι περισσότερες νέες γυναίκες (κυρίως 15-29 ετών) έχουν την τάση να εγκαταλείπουν το δήμο, είτε ότι περισσότεροι νέοι άντρες των ίδιων ηλικιών έχουν την τάση να εγκαθίστανται σε αυτόν, είτε ένα συνδυασμό των δύο. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται από τη σημαντικά μεγαλύτερη μείωση του αριθμού των γυναικών ηλικίας 15-29 ετών (της τάξης του 25,88%) στο Δήμο Γουμένισσας μεταξύ 1991 και 2001 σε σχέση με τη μείωση του αριθμού των ανδρών της αντίστοιχης ηλικίας (της τάξης του 14,06%). Μπορούμε λοιπόν να παρατηρήσουμε μια σαφή τάση φυγής των νέων από τον αγροτικό χώρο στην περίπτωση του Δήμου Γουμένισσας, που πλήττει εντονότερα τις νέες κοπέλες σε σχέση με τα συνομήλικα τους αγόρια. Κατά την ίδια δεκαετία ο αριθμός των ανδρών ηλικίας 30-44 ετών στο Δήμο Γουμένισσας αυξήθηκε κατά 36,59%, εξαιτίας κυρίως της εισόδου των μεταναστών, που τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια ήταν στην πλειοψηφία τους νέοι άνδρες, ενώ αυτός των γυναικών παρέμεινε σχετικά σταθερός.

Παρόμοια ανισορροπία παρατηρείται και στο Δήμο Πικρολίμνης κατά τη δεκαετία 1991-2001 (ΕΣΥΕ 1991, 2006), κυρίως μεταξύ του γυναικείου και του ανδρικού πληθυσμού 15-29 ετών, καθώς ο ανδρικός πληθυσμός της κατηγορίας αυτής στο δήμο υπερέχει κατά 20,68% σε σχέση με τον γυναικείο. Ο τελευταίος υπέστη μείωση της τάξης του 19,19%, ενώ ο αντίστοιχος ανδρικός παρέμεινε σταθερός.

Η ανισορροπία που περιγράφεται παραπάνω στις κατηγορίες ηλικιών 15-29 ετών στο Δήμο Γουμένισσας ήταν εντονότερη το 2001 από ό,τι το 1991: το 2001 ο ανδρικός πληθυσμός 15-29 ετών υπερέβαινε τον γυναικείο κατά 54,89%, ενώ το 1991 η διαφορά έφτανε το 33,57%. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του Δήμου Πικρολίμνης, καθώς η ανισορροπία μεταξύ ανδρικού και γυναικείου πληθυσμού 15-29 ετών εμφανίστηκε κατά την απογραφή του 2001, ενώ σε εκείνη του 1991 δεν παρατηρούνταν κάτι αντίστοιχο. Η ανισορροπία αυτή οφείλεται και εντείνει με τη σειρά της το σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα της αγαμίας των νέων, που παρατηρήθηκε και στη γειτονική περιοχή του Πάικου (Ιακωβίδου 1999), το οποίο ναι μεν εντείνεται με την πάροδο των χρόνων και στους δύο

δήμους, είναι όμως σημαντικά εντονότερο στο Δήμο Γουμένισσας σε σχέση με το Δήμο Πικρολίμνης.

Η επιτόπια έρευνα (Vounouki 2004) έδειξε ότι η διαφορά αυτή μεταξύ των δύο δήμων οφείλεται αφενός στην εύκολη προσβασιμότητα του συνόλου των κοινοτήτων του Δήμου Πικρολίμνης (σε σχέση με τους μικρούς ορεινούς και δύσκολους δρόμους του Δήμου Γουμένισσας) και αφετέρου στην εγγύτητα των αστικών κέντρων του Κιλκίς και της Θεσσαλονίκης, η οποία μειώνει το αίσθημα της απομόνωσης (αποτέλεσμα μεταξύ άλλων της έλλειψης υπηρεσιών και ψυχαγωγίας), συμβάλλοντας στη συγκράτηση των νέων γυναικών στο Δήμο Πικρολίμνης. Επιπλέον, τα γειτονικά αστικά κέντρα προσφέρουν αυξημένες δυνατότητες εύρεσης εργασίας στις γυναίκες.

Έχει αποδειχτεί πως στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες (Lamarche 1984) οι νέες γυναίκες εγκαταλείπουν ευκολότερα και σε μεγαλύτερο βαθμό τον αγροτικό χώρο σε σχέση με τους άντρες για να εγκατασταθούν στην πόλη, καθώς εμφανίζονται περισσότερο ευαίσθητες ως προς την παροχή υπηρεσιών και την κοινωνική ζωή.

Πρωτογενής τομέας:

ο σημαντικότερος παραγωγικός τομέας σε αμφότερους τους δήμους

Στους δύο μελετώμενους δήμους οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις όλων των παραγωγικών κατευθύνσεων είναι μικρές και οικογενειακού χαρακτήρα. Αν και ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων στους δύο δήμους είναι ανάλογος (10,33% των εκμεταλλεύσεων του νομού στο Δήμο Γουμένισσας έναντι 11,71% στο Δήμο Πικρολίμνης), οι κύριες παραγωγικές κατευθύνσεις τους διαφέρουν και εξαρτώνται από την τοπογραφία και τη χωροταξία τους. Έτσι, ενώ η κυματιστή πεδιάδα της Πικρολίμνης δεν υπαγορεύει μείζονες αντιθέσεις όσον αφορά στη γεωργική δραστηριότητα, οι λόφοι της Γουμένισσας έχουν να παρουσιάσουν μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις όσον αφορά στη γεωργική απασχόληση (καστανιές, μικρής κλίμακας κτηνοτροφία αιγοπροβάτων, αμπελοκαλλιέργειες και καλλιέργεια δημητριακών).

Η διαφορετική χωροταξία επηρεάζει με τη σειρά της και τη φύση των παραγόμενων προϊόντων (γαλακτοκομικά και κηπευτικά, φθαρτά προϊόντα με υψηλή προστιθέμενη αξία, των οποίων η παραγωγή επηρεάζεται ευμενώς από τη γειννίαση με τα αστικά κέντρα κατανάλωσης από τη μια μεριά, κρασί ποιότητας από την άλλη). Παρ' όλα αυτά, η πλειοψηφία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και στους δύο δήμους εξειδικεύεται στη φυτική παραγωγή. Η κτηνοτροφία δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στο Δήμο Γουμένισσας,¹¹ ενώ ασκείται παράλληλα με τη φυτική παραγωγή σε σημαντικό αριθμό εκμεταλλεύσεων στο Δήμο Πικρολίμνης.

Τοπογραφία, χωροταξία και φύση παραγωγής εξηγούν επίσης και τη διαφορά μεγέθους των εκμεταλλεύσεων των δύο μελετώμενων δήμων. Το μέσο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων του Δήμου Πικρολίμνης είναι 82,2 στρέμματα και αντιστοιχεί στο διπλάσιο του μέσου όρου του Δήμου Γουμένισσας (43,6 στρέμματα). Παρατηρούνται όμως μεγάλες διαφορές στο εσωτερικό αμφοτέρων των δήμων: έτσι, για παράδειγμα, στο Δήμο Πικρολίμνης το μέσο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων στο Παλιό Αγιονέρι δεν είναι παρά 42,7 στρέμματα, ενώ το αντίστοιχο στο Νέο Γυναικόκαστρο είναι 97,3 στρέμματα. Στο Δήμο Γουμένισσας

11. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι μόνο το 1% των εκμεταλλεύσεων του δήμου εξειδικεύεται αποκλειστικά στη ζωική παραγωγή, ενώ το 14% των εκμεταλλεύσεων έχουν μικτή, φυτική και ζωική κατεύθυνση. Οι λίγες σχετικά κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις του Δήμου Γουμένισσας εξειδικεύονται κυρίως στην αιγοπροβατοτροφία παραδοσιακής εκτατικής μορφής, για την οποία ενδείκνυται η βλάστηση και το ημιορεινό ανάγλυφο του όρους Πάικου.

οι μεγαλύτερες κατά μέσον όρο εκμεταλλεύσεις βρίσκονται στη Φιλιριά, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην ύπαρξη εκμεταλλεύσεων μικτής κατεύθυνσης, στις εκτάσεις των οποίων περιλαμβάνονται και οι βοσκότοποι. Γενικά, οι αμπελουργικές εκμεταλλεύσεις του Δήμου Γουμένισσας είναι πολύ μικρότερες από τις κτηνοτροφικές του Δήμου Πικρολίμνης.

Η κατανομή του ενεργού πληθυσμού των δύο δήμων στους τρεις οικονομικούς τομείς δείχνει τη μεγάλη σημασία του πρωτογενούς τομέα: συνολικά το ποσοστό των εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα και στους δύο δήμους είναι υψηλότερο από ό,τι στο σύνολο του νομού (32,66% στο Δήμο Γουμένισσας και 34,33% στο Δήμο Πικρολίμνης έναντι 23,62% στο Νομό Κιλκίς για το 2001). Αντιθέτως, τα ποσοστά των εργαζομένων στον τριτογενή τομέα στους δύο δήμους εμφανίζονται χαμηλότερα, δηλαδή 31,81% στο Δήμο Γουμένισσας και 25% στο Δήμο Πικρολίμνης έναντι 46,74% στο νομό για το 2001 (ΕΣΥΕ 2006).

Ποικίλοι παράγοντες επηρεάζουν την κατανομή του ενεργού πληθυσμού ανά παραγωγικό τομέα στις διάφορες κοινότητες. Στο Δήμο Γουμένισσας το μέγεθος του πληθυσμού κάθε κοινότητας είναι ένας από αυτούς, καθώς φαίνεται πως το μέγεθος του πληθυσμού μιας κοινότητας και η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα συνδέονται αντιστρόφως ανάλογα. Έτσι, στις πιο σημαντικές πληθυσμιακά κοινότητες (π.χ. Γουμένισσα, Γρίβα) το ποσοστό των ατόμων που απασχολούνται στον δευτερογενή ή στον τριτογενή τομέα είναι υψηλό, ενώ το αντίθετο συμβαίνει στις μικρές κοινότητες. Το χαμηλότερο ποσοστό ατόμων που απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα συναντάται στην κωμόπολη της Γουμένισσας: 18,42%. Το αντίστοιχο ποσοστό φτάνει το 74,15% στη μικρή κοινότητα του Στάθη (ΕΣΥΕ 2006). Αντίθετα, στο Δήμο Πικρολίμνης ο παράγοντας του μεγέθους του πληθυσμού της κοινότητας δεν φαίνεται να συνδέεται με την κατανομή των εργαζομένων στους τρεις παραγωγικούς τομείς.

Στους υπόλοιπους παράγοντες που επηρεάζουν επίσης την κατανομή του εργατικού δυναμικού στους διαφορετικούς παραγωγικούς τομείς σε κάθε κοινότητα συγκαταλέγονται η τοπική προσφορά εργασίας σε καθέναν από αυτούς και το ανάγλυφο της κάθε κοινότητας. Πράγματι, στην ορεινή κοινότητα Καστανερής του Δήμου Γουμένισσας βρίσκουμε το χαμηλότερο ποσοστό απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα, εξαιτίας ασφαλώς της περιορισμένης προσφοράς εργασίας σε αυτόν. Το αντίθετο φαινόμενο παρατηρείται στην πεδινή κοινότητα Νέου Γυναικόκαστρου του Δήμου Πικρολίμνης.

Το 2001 (ΕΣΥΕ 2006) η συντριπτική πλειοψηφία του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις των δύο δήμων, προέρχονταν κυρίως από τον ίδιο τον παραγωγό και από τα μέλη της οικογένειάς του, σε ποσοστό 83,79% στο Δήμο Πικρολίμνης και 82,22% στο Δήμο Γουμένισσας. Αυτό είναι συνέπεια του πολύ μικρού μεγέθους τους και του κυρίαρχου οικογενειακού χαρακτήρα τους.

Η αμπελοκαλλιέργεια ασκείται συχνά από συνταξιούχους ή ως δευτερεύουσα δραστηριότητα αναψυχής¹² σε αμπελώνες μικρού μεγέθους. Αντίθετα, η κτηνοτροφία, όπου οι ανάγκες σε εργασία είναι πολύ πιο σταθερές, σπάνια ασκείται ως δεύτερη απασχόληση από συνταξιούχους ή πολυαπασχολούμενους γεωργούς. Το αποτέλεσμα είναι ο αριθμός των συνταξιούχων κτηνοτρόφων του Δήμου Πικρολίμνης που παραμένουν αρχηγοί της εκμετάλλευσης να είναι χαμηλότερος του αντίστοιχου αριθμού αμπελουργών του Δήμου Γουμένισσας, και γενικά ο πληθυσμός των κτηνοτρόφων να είναι νεότερος από αυτόν των αμπελουργών.

12. Μόνο στην κοινότητα της Γουμένισσας, στο σύνολο των 333 αμπελουργών, σχεδόν οι μισοί (150 άτομα) ασκούν και μη γεωργικά επαγγέλματα παράλληλα με τη γεωργία. Ένα μέρος αυτών των αμπελουργών ζουν στην πόλη και ασχολούνται με την αμπελοκαλλιέργεια στον ελεύθερο χρόνο τους. Από τους υπόλοιπους 183 οι 73 (δηλαδή το 21,62% του συνόλου) είναι ήδη συνταξιούχοι (άνω των 65 ετών).

Αμπελουργία και αγελαδοτροφία: σύγκριση των δύο αντιπροσωπευτικότερων κλάδων των δύο δήμων

Οι αντιστοιχίες και οι διαφορές του αμπελουργικού και του γαλακτοκομικού τομέα που μελετήθηκαν στο εσωτερικό των δύο δήμων οφείλονται όχι μόνο σε παράγοντες που σχετίζονται με τη φύση των δύο παραγωγών και την αγροτική πολιτική, αλλά και με τη χωροταξική και δημογραφική κατάσταση και εξέλιξη των δύο δήμων.

Η παραδοσιακή καλλιέργεια της αμπελοκαλλιέργειας στο Δήμο Γουμένισσας

Η παραδοσιακή αμπελοκαλλιέργεια στο Δήμο Γουμένισσας έπαιξε και παίζει ακόμα πολύ σημαντικό ρόλο στην τοπική οικονομία. Πριν από το 1920 η αμπελουργική παραγωγή στην περιοχή αφορούσε κυρίως στον επιτραπέζιο οίνο και οι αμπελώνες κάλυπταν σχεδόν 15.000 στρέμματα. Γύρω στο 1920 μια επιδημία φυλλοξήρας κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος τους, μειώνοντας σημαντικά τις εκτάσεις τους. Παρά την τεχνογνωσία των προσφύγων της Α. Ρωμυλίας, που επαναφύτευσαν μέρος των αμπελώνων μετά το 1922, αυτοί δεν κάλυπταν παρά 3.640 στρέμματα στις αρχές της δεκαετίας του '60.

Κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας η αγροτική έξοδος, που έπληξε ιδιαίτερα τις πιο ορεινές κοινότητες (Κάρπη, Καστανερή), μείωσε περαιτέρω τις εκτάσεις των αμπελώνων σε αυτές. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 αρχίζει μια νέα προσπάθεια αναδιάρθρωσης των αμπελώνων της περιοχής, με νέες φυτεύσεις, με τις ποικιλίες ποιότητας νεγκόσκα και ξινόμαυρο, οι οποίες συνθέτουν το κρασί ποιότητας που από το 1978 φέρει την «Όνομασία Προέλευσης Γουμένισσα».¹³ Έτσι, οι εκτάσεις αυτές αυξάνονται και πάλι για την επόμενη δεκαετία σχεδόν σε όλες τις κοινότητες του δήμου. Αξίζει να σημειωθεί πως σήμερα περιλαμβάνεται σε αυτή τη μοναδική σε ολόκληρο το νομό ζώνη παραγωγής κρασιού ονομασίας προέλευσης το σύνολο των κοινοτήτων του δήμου.

Ο ποιοτικός όμως αυτός χαρακτηρισμός, πέραν της θετικής επίδρασής του στην εμπορευματοποίηση της τοπικής παραγωγής κρασιού, επέβαλε και κάποιους περιορισμούς που απορρέουν από την Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ). Έτσι, η περαιτέρω ανάπτυξη του αμπελουργικού τομέα προσκρούει στον περιορισμό των φυτεύσεων αμπελώνων στην περιοχή ονομασίας προέλευσης (ΠΟΠ) και εγγραφής στο αμπελουργικό μητρώο, περιορισμό που σκοπό έχει να ελέγξει και να ρυθμίσει τη συνολική προσφορά του τομέα, αποφεύγοντας τη δημιουργία πλεονασμάτων, διατηρώντας ταυτόχρονα υψηλή την ποιότητα.

Μετά το 1986 η εξέλιξη των εκτάσεων των αμπελώνων ποικίλλει ανάλογα με την κοινότητα και ανάλογα με το βαθμό συμμετοχής των αμπελουργών στο κοινοτικό πρόγραμμα που αφορά στην οριστική εγκατάλειψη των αμπελώνων.¹⁴ Από το 1999 και έπειτα η αύξηση των εκτάσεων των αμπελώνων σε όλες τις κοινότητες του δήμου οφείλεται κυρίως στη νομιμοποίηση και απογραφή όλων των «παράνομων φυτειών»¹⁵ των 10 τελευταίων ετών στα επίσημα στατιστικά στοιχεία της Διεύθυνσης Αγροτικής Ανάπτυξης Κιλκίς. Έτσι, το 2000, σύμφωνα με τα στοιχεία της παραπάνω Διεύθυνσης, οι συνολικές εκτάσεις των αμπελώνων της περιοχής φτάνουν τα 3.170 στρέμματα, παρουσιάζοντας μεταξύ 1961 και 2000 μείωση της τάξης του 12,82%. Πιο συγκεκριμένα, η συνολική εξέλιξή τους ανάμεσα στο 1971 και το 2000 ήταν θετική, καθώς οι εκτάσεις αυτές αυξήθηκαν

13. Το κρασί της Γουμένισσας περιέχει τις ποικιλίες νεγκόσκα και ξινόμαυρο σε ποσοστό 30%-70% ή 40%-60% αντίστοιχα.

14. Κανονισμός υπ' αρ. 1442/88 για τις αμπελουργικές περιόδους 1988/1989 και 1995/1996.

15. Δηλαδή των αμπελώνων που φυτεύτηκαν χωρίς να έχει προηγηθεί η απόκτηση σχετικής άδειας από τη Διεύθυνση Γεωργικής Ανάπτυξης.

κατά 32%, με την κοινότητα της Γουμένισσας να συγκεντρώνει τις σημαντικότερες σε αριθμό και μέγεθος (355 από τις 399), σε επίπεδο ζώνης και σε επίπεδο νομού, αμπελουργικές εκμεταλλεύσεις. Παρ' όλα αυτά, οι μικρές εκμεταλλεύσεις κυριαρχούν στον τομέα: το μέσο μέγεθος των 399 συνολικά αμπελουργικών εκμεταλλεύσεων του δήμου είναι 6,1 στρέμματα, ενώ το 63,65% αυτών είναι μικρότερες των 5 στρεμμάτων.

Συνολικά, η ποιοτική και ποσοτική ανασυγκρότηση του αμπελουργικού τομέα της Γουμένισσας μπορεί να χαρακτηριστεί επιτυχημένη. Οι αμπελουργικές εκμεταλλεύσεις του δήμου δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν πρόβλημα διατήρησης και αναπαραγωγής τους, καθώς οι εκτάσεις των αμπελώνων της περιοχής φτάνουν το 2000 στα υψηλότερα επίπεδα των 30 τελευταίων ετών. Ταυτόχρονα, ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων που καταχωρίστηκαν στο αμπελουργικό μητρώο στις αρχές της δεκαετίας του '90 και αυτός που εμφανίζεται στα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας για το 1999 είναι ο ίδιος.

Στις μέρες μας σχεδόν το 80% της αμπελουργικής παραγωγής της ζώνης ονομασίας προέλευσης Γουμένισσας το οινοποιεί και το εμπορεύεται η εταιρεία Μπουτάρης, η οποία διατηρεί πρακτικά ένα είδος μονοπωλίου στην περιοχή. Η μακροχρόνια παρουσία και η ισχυρή ανάμιξη της εν λόγω εταιρείας στην αναδιάρθρωση των αμπελώνων στη δεκαετία του '70 τής προσδίδουν μεγάλο κύρος μεταξύ των αμπελουργών του δήμου. Από την άλλη πλευρά, η ανύπαρκτη συνδικαλιστική οργάνωση των αμπελοκαλλιεργητών μειώνει τη διαπραγματευτική τους δύναμη με την εν λόγω ή άλλες οινοποιητικές εταιρείες, καθιστώντας τη θέση των παραγωγών εξαιρετικά δυσχερή. Έτσι, μόλις το 20% της τοπικής παραγωγής οινοποιούν και εμπορεύονται μικρές τοπικές οινοποιητικές εταιρείες: Αΐδαρίνης (10%), Ευτυχίδης & Τάτσης (5%), Τσάνταλης (5%). Η εξέλιξη του οινοποιητικού τομέα στην περιοχή εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ο Τσάνταλης, που είναι, όπως και ο Μπουτάρης, μια ισχυρή οινοποιητική εταιρεία σε εθνικό επίπεδο, έκανε την εμφάνιση του τα τελευταία χρόνια στην περιοχή, απειλώντας να ανατρέψει το μονοπώλιο του Μπουτάρη.

Όμως οι αμπελοπαραγωγοί του δήμου καταφέρνουν να διαφύγουν από αυτό το κλειστό εμπορικό κύκλωμα, πουλώντας οι ίδιοι μέρος της παραγωγής τους (σε ιδιώτες, ταβέρνες κ.λπ.) μέσα από δίκτυα γνωριμιών. Η παραπάνω στρατηγική παίζει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση και αναπαραγωγή των εκμεταλλεύσεών τους.

Στις προαναφερθείσες εμπορευόμενες ποσότητες πρέπει να προστεθούν και κάποιες ποσότητες που οι παραγωγοί κρατούν για προσωπική κατανάλωση, για συγγενείς και φίλους. Οι ποσότητες αυτές συνήθως αποστάζονται σε τσίπουρο και προσφέρονται κυρίως στα μέλη της οικογένειας και σε άλλα άτομα που κατοικούν στην πόλη. Η σημασία των προσφορών αυτών είναι μεγάλη, κυρίως σε συμβολικό επίπεδο, καθώς αποτελούν συστατικό συνδετικό στοιχείο (Godbout & Caillé 1992: 345) ενός δικτύου αμοιβαίων ανταλλαγών προϊόντων και υπηρεσιών (Zakorouli 1999), που διατρέχει την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της.

Δήμος Πικρολίμνης:

μια περιοχή όπου κυριαρχεί η κτηνοτροφία αγελάδων γαλακτοπαραγωγής

Η πιο δυναμική κατεύθυνση ζωικής παραγωγής σε ολόκληρο το Νομό Κιλκίς είναι αυτή της παραγωγής αγελαδινού γάλακτος. Το 2000 ο αριθμός των βοοτρο-

φικών εκμεταλλεύσεων του νομού αντιπροσωπεύει το 4,50% του συνολικού αριθμού των βοοτροφικών εκμεταλλεύσεων της χώρας, και ο αριθμός των ζώων το 5,39% του συνολικού αριθμού των βοοειδών της (ΕΣΥΕ 2006).

Το 1999 (ΕΣΥΕ 1999/2000) ο Δήμος Πικρολίμνης συγκέντρωνε 215 αγελαδοτρόφους, αριθμός που αντιπροσώπευε το 15,3% των κτηνοτρόφων ολόκληρου του Νομού Κιλκίς (1.407 άτομα). Συνολικά, η κτηνοτροφία αγελάδων γαλακτοπαραγωγής στην Πικρολίμνη μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτική της κτηνοτροφίας του νομού, όχι μόνο εξαιτίας του μεγέθους της αλλά και του τρόπου άσκησής της.

Στις μέρες μας στον πεδινό Δήμο Πικρολίμνης η κτηνοτροφία των αγελάδων γαλακτοπαραγωγής είναι κυρίως ημιεντατικής μορφής. Με την εξειδίκευση και την εντατικοποίηση της παραγωγής, προορίζεται πια πρωτίστως για την αγορά, ενώ μεγάλο μέρος των στάβλων, τουλάχιστον εκείνων των μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων, έχουν μετεγκατασταθεί από το εσωτερικό στην περιφέρεια των οικισμών. Η μετεγκατάσταση αυτή θεωρείται από τους ίδιους τους κτηνοτρόφους αλλά και από την τοπική κοινωνία ως σημάδι εκσυγχρονισμού και αύξησης της οικονομικής αποτελεσματικότητας της εκμετάλλευσης καθώς και γενικότερης επιτυχίας, αφού εκλαμβάνεται ως έναρξη άσκησης του επαγγέλματος σε μια πιο επιχειρηματική βάση. Παρ' όλα αυτά, ένα μέρος των ζωοτροφών (κυρίως βρώμης, μηδικής, καλαμποκιού και κριθαριού) εξακολουθεί να παράγεται μέσα στην ίδια την εκμετάλλευση για λόγους μείωσης του κόστους παραγωγής, καθώς οι τιμές των ζωοτροφών του εμπορίου είναι ιδιαίτερα υψηλές.

Στο εσωτερικό του δήμου συνυπάρχουν μικροί και μεγάλοι κτηνοτρόφοι. Αν και ο σημαντικότερος αριθμός παραγωγών βρίσκεται στην κοινότητα Μαυρονερίου, οι μεγαλύτεροι ιδιοκτήτες βρίσκονται στις κοινότητες Νέου Γυναικοκάστρου και Ξυλοκερατίας (18,9 και 17,8 ΖΜ ανά εκμετάλλευση κατά μέσο όρο αντίστοιχα) και οι πιο μικροί παραγωγοί βρίσκονται στην κοινότητα Νέου Αγιονερίου (4,8 ΖΜ ανά εκμετάλλευση κατά μέσο όρο). Το μέγεθος των αγελαδοτροφικών εκμεταλλεύσεων και η εξέλιξή τους συνδέονται μεταξύ άλλων με τη γεωγραφική θέση της κοινότητας στην οποία βρίσκονται, με την κατοχή ποσοστάσεων (δικαιώματων παραγωγής) καθώς και με τις εμπορικές στρατηγικές των γαλακτοκομικών βιομηχανιών.

Η εμπορευματοποίηση του γάλακτος στο σύνολο του νομού πραγματοποιείται κυρίως από επτά μεγάλες γαλακτοκομικές βιομηχανίες που συλλέγουν καθημερινά το γάλα των εκμεταλλεύσεων με ειδικά φορητά ψυγεία. Η εγκατάσταση των περισσότερων γαλακτοκομικών βιομηχανιών στη Β. Ελλάδα, που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, συνέβαλε στον εκσυγχρονισμό του τομέα. Οι βιομηχανίες αυτές προσφέρουν επιπλέον πλεονεκτήματα στους παραγωγούς που συνεργάζονται με αυτές, θέτοντας στη διάθεσή τους ψυγεία αποθήκευσης του γάλακτος, δανειοδοτώντας την αύξηση του ζωικού τους κεφαλαίου κ.λπ. Το 1999 (Οργανισμός Γάλακτος 1999) οι ποσότητες που συνέλεγε κάθε βιομηχανία καθημερινά στο Νομό Κιλκίς ήταν περίπου οι ακόλουθες: Nestlé 60 τόνοι, Κολιός 60 τόνοι, ΜΕΒΓΑΛ 40 τόνοι, ΑΓΝΟ 30 τόνοι, ΔΕΛΤΑ 10 τόνοι και ΦΑΓΕ 5 τόνοι.

Από καιρό σε καιρό, ακολουθώντας περίπλοκες στρατηγικές, οι γαλακτοκομικές βιομηχανίες σχηματίζουν προσωρινές συμπράξεις προκειμένου αφενός να αυξήσουν την πίεση προς στους παραγωγούς, συμπιέζοντας τις χονδρικές τιμές αγοράς γάλακτος, και αφετέρου να ανταγωνιστούν με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα τις αντίπαλες βιομηχανίες. Κάποιες στιγμές ο ανταγωνισ-

σμός αυτός ανάμεσα στις βιομηχανίες καταλήγει σε «εμπορικό πόλεμο» για την πελατοποίηση του μέγιστου αριθμού παραγωγών.

Η διαπραγματευτική δύναμη των παραγωγών παραμένει και εδώ εξαιρετικά μειωμένη, λόγω της έλλειψης οργάνωσης σε συνεταιρισμούς, συνδικάτα κ.λπ., γεγονός που τους καθιστά ανίσχυρους απέναντι στις στρατηγικές των γαλακτοκομικών βιομηχανιών. Ο βαθμός εξάρτησής τους από αυτές είναι υψηλός, καθώς οι ποσότητες που διατίθενταν απευθείας από τους παραγωγούς σε ζαχαροπλαστεία ή σε μικρά τοπικά τυροκομεία ήταν περιορισμένες. Τα οικονομικά σκάνδαλα και το κλείσιμο του συνεταιρισμού της ΑΓΝΟ¹⁶ επιδεινώσαν ακόμα περισσότερο την κατάσταση, συμβάλλοντας στην καχυποψία των παραγωγών απέναντι σε ολόκληρο το συνεταιριστικό κίνημα. Ως αποτέλεσμα, η διαφορά μεταξύ λιανικής τιμής πώλησης του γάλακτος και τιμής παραγωγού ανά λίτρο γάλακτος αυξάνεται (η πρώτη ήταν τρεις φορές υψηλότερη από τη δεύτερη το 1999). Τελικά οι κτηνοτρόφοι παραμένουν ανικανοποίητοι από τις τιμές πώλησης και θεωρούν ότι το προϊόν της εργασίας τους το εκμεταλλεύονται πρωτίστως οι βιομηχανίες.

Στο σύνολό τους οι γαλακτοκομικές βιομηχανίες προτιμούν να γεμίζουν τις δεξαμενές τους, συνήθως χωρητικότητας 5 τόνων, είτε από τις μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις είτε από αυτές που βρίσκονται στα κοντινότερα στις βιομηχανίες χωριά ή από αυτά που συνδέονται με τις βιομηχανίες με τα καλύτερα οδικά δίκτυα, έτσι ώστε να πετυχαίνουν μείωση των εξόδων μετακίνησης και του αριθμού των διαπραγματεύσεων, αύξηση της αποδοτικότητας κ.λπ. Το γεγονός αυτό ωθεί στη διατήρηση μόνο των πιο βιώσιμων εκμεταλλεύσεων, που βρίσκονται κυρίως στις προαναφερθείσες κοινότητες. Ταυτόχρονα όμως συμβάλλει στην εξαφάνιση των μικρών γαλακτοκομικών εκμεταλλεύσεων, κυρίως στα πιο απομακρυσμένα χωριά στα Β του νομού. Παρατηρείται λοιπόν μια διαδικασία συγκέντρωσης των γαλακτοκομικών εκμεταλλεύσεων στα Ν του νομού, κοντά στο Νομό Θεσσαλονίκης (ΑΝΚΙ 1996).

Η παραπάνω εξέλιξη επιβεβαιώνεται και από τον αριθμό των εκμεταλλεύσεων που πωλήθηκαν κατά τη διάρκεια του έτους 1998-1999 σε κάθε κοινότητα (Οργανισμός Γάλακτος 1999). Οι υψηλότεροι αριθμοί πωλήσεων πραγματοποιήθηκαν στο Μαυρονέρι (11 εκμεταλλεύσεις) και στο Νέο Γυναικόκαστρο (9 εκμεταλλεύσεις), δηλαδή στις δύο κοινότητες που βρίσκονται στα βορειότερα του δήμου, όπως και στην Ξυλοκερατιά (5 εκμεταλλεύσεις).

Όμως ποτέ δεν παρατηρήθηκε στο Δήμο Πικρολίμνης διαδικασία έντονης εντατικοποίησης της παραγωγής διαμέσου της δημιουργίας πολύ μεγάλων γαλακτοκομικών εκμεταλλεύσεων. Η πλειοψηφία τους παραμένει μικρού μεγέθους: στο 23,7% των εκμεταλλεύσεων αναλογούν λιγότερες από 5 ΖΜ, ενώ στο 42,3% αναλογούν 5,1-10 ΖΜ. Οι εκμεταλλεύσεις μέσου μεγέθους (10-30 ΖΜ) αντιπροσωπεύουν το 26,4% των εκμεταλλεύσεων του δήμου, ενώ οι μεγάλου μεγέθους (άνω των 30 ΖΜ) δεν αντιπροσωπεύουν παρά το 7,4% του συνόλου (Οργανισμός Γάλακτος 1999).

Η εξέλιξη του αριθμού των γαλακτοκομικών εκμεταλλεύσεων οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στην ύπαρξη των ποσοτώσεων γάλακτος που δρούσαν ως ρυθμιστές της αγοράς μέσω του ελέγχου της προσφοράς. Έτσι, όταν ο όγκος της γαλακτοκομικής παραγωγής υπερέβαινε την προσωπική ποσόστωση του παραγωγού, αυτός «τιμωρούνταν» με πρόστιμο ως συνυπεύθυνος της πρόκλησης της υπέρβασης. Το πρόστιμο αυτό καθιστούσε αντιοικονομική την περαιτέρω παραγωγή γάλακτος ή την αύξηση του ζωικού κεφαλαίου της εκμετάλλευσης. Όμως και σε κάθε περίπτωση αγοραπωλησίας ή αύξησης του μεγέθους μιας εκμετάλλευσης

16. Το χρόνιο οικονομικό έλλειμμα της ΑΓΝΟ εξαιτίας κακής διοικητικής διαχείρισης επιδεινώθηκε με τη μετεγκατάστασή της από την Ηλιούπολη στον Λαγκαδά του Νομού Θεσσαλονίκης. Η μεταφορά αυτή των βιομηχανικών εγκαταστάσεών της συνδέθηκε με σειρά οικονομικών σκανδάλων, που αφορούσαν κυρίως στην υπερτιμολόγηση των υλικών κατασκευής και στη διασπάθιση των κεφαλαίων της από το Διοικητικό Συμβούλιο της βιομηχανίας. Τελικά αυτή η μόνη συνεταιριστική βιομηχανία ιδιωτικοποιήθηκε.

λευσης, η μεταβίβαση του ζωικού κεφαλαίου έπρεπε να συνοδεύεται και από μεταφορά των ποσοτώσεων που αναλογούσαν στο ζωικό αυτό κεφάλαιο, γεγονός που αύξησε υπέρογκα το ήδη υψηλό απαιτούμενο κεφάλαιο. Συνεπώς, η λειτουργία, η διατήρηση και το μέλλον των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων ήταν άμεσα εξαρτημένη από τις διαθέσιμες ποσοτώσεις. Είναι εμφανής λοιπόν ο ανάλογος περιοριστικός ρόλος, με τη δημιουργία του αμπελουργικού μητρώου, που έπαιξε η επιβολή των ποσοτώσεων γάλακτος στον κτηνοτροφικό τομέα.

Πράγματι, στη διάρκεια της δεκαετίας του '90, και ειδικά έπειτα από τη μεταρρύθμιση της ΚΑΠ το 1992, η επιβολή των ποσοτώσεων γάλακτος επιβράδυνε την ανάπτυξη του τομέα. Συνολικά, ο κτηνοτροφικός χάρτης του Δήμου Πικρολίμνης δείχνει ότι μεταξύ 1991 και 1999 σε ορισμένες κοινότητες όχι μόνο ο αριθμός των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων και ο αριθμός των ζώων του κοπαδιού μειώνονταν, αλλά και η παραγωγή γάλακτος ανά ζώο παρέμενε χαμηλή. Η εξέλιξη αυτή φανερώνει την τάση εγκατάλειψης των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων του δήμου.

Συμπεράσματα

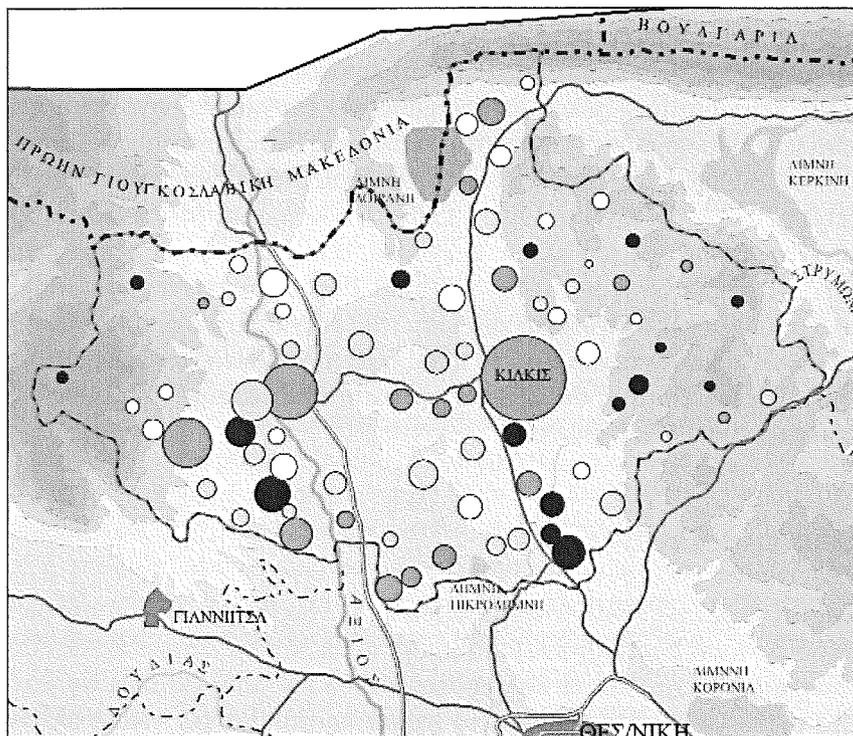
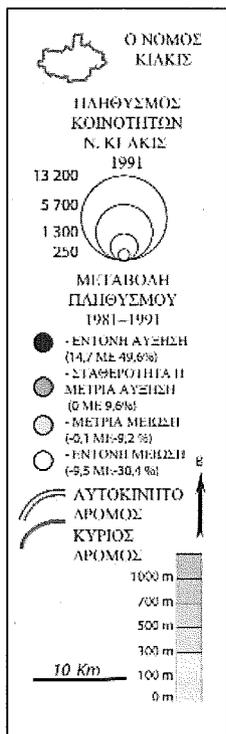
Παρότι το Κιλκίς είναι ένας παραμεθόριος νομός, η γειτνιάσή του με το Νομό Θεσσαλονίκης (η απόσταση μεταξύ της πόλης του Κιλκίς και της Θεσσαλονίκης είναι μόλις 48 χμ.) και το καλό οδικό δίκτυο που τους συνδέει του επιτρέπουν από τη μια να μην παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά απομόνωσης άλλων ακριτικών περιοχών και από την άλλη να διαθέτει σε κάποιο βαθμό τη δυνατότητα ανάπτυξης εναλλακτικών στη γεωργία δραστηριοτήτων. Κατά κάποιον τρόπο, ο Νομός Κιλκίς βρίσκεται στην τομή μεταξύ δύο διαφορετικών τύπων ελληνικών περιοχών: μην έχοντας μεγάλη σχέση με τις τουριστικές ζώνες (νησιά, παράλια), προσεγγίζει περισσότερο έναν ενδιάμεσο τόπο μεταξύ της ηπειρωτικής ορεινής Ελλάδας και των μεγάλων πεδιάδων εντατικής γεωργίας.

Οι δύο χάρτες (3 και 4) συνοψίζουν την πρόσφατη δημογραφική εξέλιξη των διαφορετικών περιοχών του νομού: μέχρι το 1991 παρατηρούμε τη σχετικά καλή δημογραφική αντίσταση των μικρών αγροτικών κοινοτήτων, και ιδιαίτερα των ορεινών.

Όμως το 2001 η δημογραφική δυναμική του νομού φαίνεται να ευθυγραμμίζεται με πιο κλασικές συμπεριφορές. Πράγματι, ενώ το 1991 ο πληθυσμός της πόλης του Κιλκίς, όπως και πολλών κοινοτήτων διεσπαρμένων μέσα σε όλη την επικράτεια του νομού, εμφανίζει σταθερότητα ή μέτρια αύξηση, το 2001 το τοπίο εμφανίζει σημαντικές αλλαγές. Έτσι, στην απογραφή του 2001 οι μεγαλύτερες κοινότητες, και ιδιαίτερα η πόλη του Κιλκίς, είναι αυτές που παρουσιάζουν σημαντικότερη πληθυσμιακή αύξηση. Οι κοινότητες στα Ν του νομού, που είναι και οι κοντινότερες στη Θεσσαλονίκη, καθώς και οι περισσότερες από όσες βρίσκονται κατά μήκος της εθνικής οδού και του οδικού δικτύου που τις ενώνει με την πόλη του Κιλκίς, βλέπουν επίσης τον πληθυσμό τους να αυξάνεται σημαντικά. Παρατηρείται λοιπόν στο νομό μια διαδικασία συγκέντρωσης του πληθυσμού κατ' αρχάς προς την πρωτεύουσά του και κατόπιν προς τις Ν περιοχές, που αποτελούν και το μέτωπο του μητροπολιτικού περιαισισμού. Η εγκατάλειψη των ορεινών περιοχών αντισταθμίζεται ελάχιστα από τη σπάνια αύξηση του πληθυσμού κάποιων ορεινών κοινοτήτων που οφείλεται κύρια στις εξοχικές δευτερεύουσες κατοικίες.

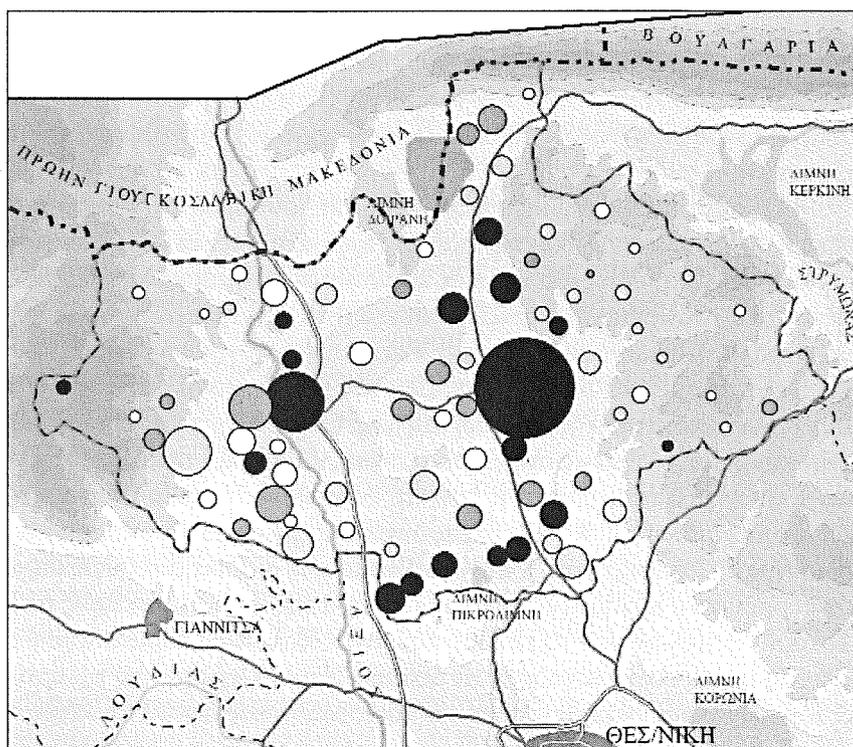
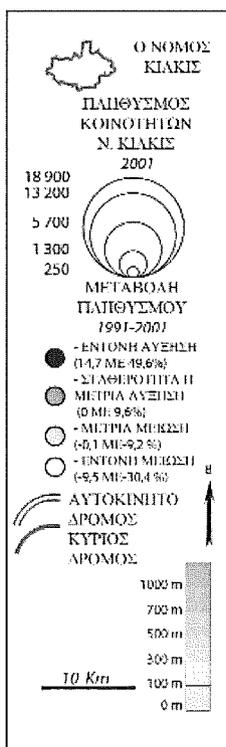
Χάρτης 3.

Ο Νομός Κιλκίς ανάμεσα στην έλξη της μεγάλης πόλης και την αντίσταση των μικρών αγροτικών κοινοτήτων (ανάγλυφο, πληθυσμός, κύριοι δρόμοι)

Χάρτης 4.

Η αποδυνάμωση της αντίστασης των αγροτικών κοινοτήτων προς όφελος των κομπούλεων και των περιφερειών της Θεσσαλονίκης (ανάγλυφο, πληθυσμός, κύριοι δρόμοι)

Οι λόγοι που οδήγησαν στις πληθυσμιακές αυτές αυξομειώσεις καθώς και στη χωροταξική τους κατανομή είναι ποικίλοι. Μεταξύ άλλων, τα πρόσφατα μεταναστευτικά ρεύματα, οι μετακινήσεις του ήδη υπάρχοντος πληθυσμού, και κυρίως των νέων γυναικών, που συνδέονται με τα πρότυπα και τις προσδοκίες ζωής του, όπως επίσης και η εξέλιξη των παραγωγικών τομέων που επηρεάζουν άμεσα την προσφορά εργασίας, και κυρίως του πρωτογενούς.

Αν λοιπόν θεωρήσουμε πως η δημογραφική εικόνα των δύο δήμων φανερώνει μια σχετικά αναμενόμενη εξέλιξη (κατά πολύ δυσμενέστερη στον σχετικά πιο απομονωμένο και ημιορεινό Δήμο Γουμένισσας από ό,τι στον πεδινό και κοντινότερο στα αστικά κέντρα Δήμο Πικρολίμνης), δεν θα μπορούσαμε να πούμε το ίδιο και για τους δύο αντιπροσωπευτικούς τομείς της γεωργίας στους δύο μελετώμενους δήμους.

Θα υποθέταμε δηλαδή πως η προαναφερθείσα δημογραφική μείωση θα συνοδεύονταν και από ανάλογη για κάθε περιοχή μείωση του αριθμού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Όμως οι δύο γεωργικοί τομείς παρουσιάζουν αποκλίνουσες τάσεις: στο Δήμο Πικρολίμνης τόσο ο αριθμός των κτηνοτρόφων όσο και το μέγεθος των κοπαδιών τους μειώθηκαν κατά τη διάρκεια των δέκα τελευταίων ετών, απόδειξη ότι ο γαλακτοκομικός τομέας αντιμετωπίζει ένα πραγματικό πρόβλημα διατήρησης και αναπαραγωγής των εκμεταλλεύσεών του. Το αντίθετο παρατηρήθηκε στο Δήμο Γουμένισσας όσον αφορά στην εξέλιξη του αμπελουργικού τομέα.

Φαίνεται λοιπόν πως η δημογραφική εξέλιξη των δύο δήμων και η εξέλιξη των γεωργικών εκμεταλλεύσεων των κύριων γεωργικών κατευθύνσεων σε αυτούς συνδέονται αντιστρόφως ανάλογα. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως στην περίπτωση του Δήμου Γουμένισσας, δεδομένης της γενικής πληθυσμιακής μείωσής του και της ταυτόχρονης διατήρησης ενός υψηλού ποσοστού αμπελουργών, η γεωργία εξακολουθεί να παραμένει ένας βασικός μοχλός ανάπτυξης και διατήρησης του ανθρώπινου δυναμικού και του κοινωνικού ιστού στο δήμο. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον παραδοσιακό χαρακτήρα της καλλιέργειας, που δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς με τους κατοίκους. Πραγματικά, η επιτόπια έρευνα (Vounouki 2004) έδειξε πως η αμπελουργία είναι η τελευταία από το σύνολο των καλλιεργειών που εγκαταλείπεται, γεγονός που αποδεικνύεται και από τον υψηλό αριθμό των πολυαπασχολούμενων αμπελουργών του δήμου. Η διατήρηση αυτή των αμπελώνων εξηγείται από την ισχυρά συμβολική σημασία που τους αποδίδουν οι αμπελουργοί, εκλαμβάνοντας την αμπελοκαλλιέργεια περισσότερο ως μια δραστηριότητα που τους συνδέει με το παρελθόν και την παράδοση και λιγότερο αξιολογώντας τη με καθαρά οικονομικά κριτήρια.

Κάτι ανάλογο δεν παρατηρήθηκε στο Δήμο Πικρολίμνης, καθώς η οικονομικότητα των εκμεταλλεύσεων ήταν ανάμεσα στα βασικά και συχνά αποκλειστικά επιχειρήματα των κτηνοτρόφων που αναφέρονταν στη δραστηριότητά τους αυτή. Η ανάλυση με αποκλειστικά οικονομικούς όρους της απόφασης εγκατάστασης σε μια κτηνοτροφική εκμετάλλευση (ή διατήρησής της) είναι το αποτέλεσμα της επιβολής της λογικής της ΚΑΠ και των γαλακτοβιομηχανιών στους παραγωγούς, λογική την οποία αδυνατούν πλέον να υπερβούν (Vounouki 2004). Η πτώση του αριθμού των γαλακτοκομικών εκμεταλλεύσεων στο Δήμο Πικρολίμνης αποδεικνύει κατ' αρχάς την ανάλογη μείωση της σπουδαιότητας του συγκεκριμένου τομέα για την τοπική οικονομία και κατά δεύτερον την είσοδο κατοίκων άλλων επαγγελματικών κατηγοριών στην περιοχή ή και κατοίκων που εργάζονται στα γειτονικά αστικά κέντρα. Συνεπώς, η γεωγραφική γειτ-

νίαση με τα αστικά κέντρα, παρότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τη διατήρηση του πληθυσμού στις κοντινές αγροτικές περιοχές, αλλάζει τον παραδοσιακό γεωργικό χαρακτήρα τους, μετατρέποντάς τις σε περιαιστικές ζώνες, εξέλιξη που πιθανότατα θα ενταθεί τα επόμενα χρόνια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ANKI (1996), *Τοπική ανάπτυξη της περιοχής Γουμένισσας και Πολυκάστρου*, Κιλκίς: Αναπτυξιακή Κιλκίς, Μελετητικό Γραφείο.
- Γενική Γραμματεία ΕΣΥΕ (2006), *Περιφερειακοί λογαριασμοί 1995 & 1998-2003*, Πειραιάς: Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών.
- Damianakos, S. (2001), «Les équivoques de la statistique. Dépeuplement et double appartenance sociale en Epire (1961-1991)», στο *STRATES. Matériaux pour la recherche en sciences sociales*, 10: 59-84.
- ΕΣΥΕ (1961-1971), *Απογραφή πληθυσμού 1961-1971*, Αθήνα: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας. ΕΣΥΕ (1991), *Απογραφή γεωργίας και κτηνοτροφίας*, Αθήνα: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας.
- ΕΣΥΕ (1994), *Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδας. Απογραφή Πληθυσμού 1991*, Αθήνα: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας.
- ΕΣΥΕ (1999/2000), *Απογραφή γεωργίας και κτηνοτροφίας*, Αθήνα: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας.
- ΕΣΥΕ (2006), *Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδας. Απογραφή πληθυσμού 2001*, Πειραιάς: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας.
- Ζακοπούλου, Ε. (1999), «Πολυδραστικότητα και γεωργία: αναζητώντας ένα πολυδιάστατο φαινόμενο», στο Κασσίμης, Χ., Λουλούδης, Α. (επιμ.), *Ύπαιθρος χώρα. Η ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του 20ού αιώνα*, Αθήνα: Πλέθρον, σ. 115-147.
- Godbout, J., Caillé, A. (1992), *L'Esprit du don*, Paris: La Découverte.
- <http://europa.eu.int/eures> (2006), *Informations sur le marché de travail*.
- Ιακωβίδου, Ο., Βόλτσου, Α., Χριστοφόρου, Β. (1999), «Οι νέοι αγρότες και ο γάμος: πρότυπα, αντιλήψεις και πρακτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99: 199-220.
- Kasimis, C., Papadopoulos, A. G., Zakopoulou, E. (2003), «Migrants in Rural Greece», *Sociologia Ruralis*, 43(2): 167-184.
- Lamarche, H. (1984), *La Pluriactivité dans les familles agricoles*, Association des ruralistes français, σ. 195-202.
- Οργανισμός Γάλακτος (1999), *Στοιχεία σχετικά με τους κτηνοτρόφους της Βόρειας Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη.
- Sotiropoulou, E. (2003), *La Grèce rurale contemporaine. Monographies des trois villages*, διδακτορική διατριβή, LADYSS, Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre.
- Vounouki, E. (2004), *La Reproduction des exploitations agricoles en Grèce. Deux études de cas pour une remise en question du modèle agricole grec*, διδακτορική διατριβή, LADYSS, Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre.